

Анатолій ЩЕРБАНЬ

(Харків)

ШЕВЧЕНКІАНА МИХАЙЛА МИХАЙЛОВИЧА ДЯЧЕНКА

Охарактеризовано біографію М. М. Дяченка (1882-1943), створені ним портрети Т. Г. Шевченка й ілюстрації до поетичних творів. Звернуто увагу на мотиви, що спонукали до захоплення Шевченкіаною, діяльність із популяризації творчої спадщини та увічнення пам'яті Великого Кобзаря.

Ключові слова: М. М. Дяченко, Кам'янець-Подільський, шевченкіана, ілюстрації, портрети

Шевченкіана Михайла Дяченка досі спеціально не аналізувалася, хоча історія її створення та особливості цікаві не лише для спеціалізованих дослідників так і гуманітаристики загалом.

Метою даної статті є характеристика біографії її автора та всіх відомих на сьогодні його творів і взагалі, діяльності, пов'язаної з Т. Г. Шевченком.

Михайло Дяченко народився 2 жовтня 1882 року в с. Бурти Канівського повіту Київської губернії, неподалік від малої Батьківщини Тараса Шевченка. У одній з автобіографій М. Дяченко свідчив, що походить з родини селянина. Справді, в метричному записі [2] значиться, що його батько – мліївський селянин-власник. Але в іншій автобіографії йдеться про те, що батько Михайла був дрібним службовцем в цукроварні та «по економіях Симиренка». На час народження сина, фірма-роботодавець приходила в занепад, а коли припинив роботу цукровий завод, Михайло Силевич Дяченко помер. Мати, Харитина Яківна, донька місцевого вчителя, вирішила дати синові гарну освіту і, коли той досяг 11-ліття, повезла його на навчання до губернського центру – міста Києва.

Михайло закінчив Київське реальне училище і 1,5 роки провчився на інженерному відділенні Київського Політехнічного інституту Імператора Александра II. Навчання перервав, бо потрібно було заробляти гроші. З цією метою 1904 року працював викладачем російської мови в двокласну міську школу Старокостянтинова (Волинська губернія), звід-

ки був звільнений «без пояснення причин». Після чого працював вчителем у приватній школі [5].

1907 року Михайло Дяченко вступив до «Кам'янець-Подільської Художньої школи», яку закінчив 1908 року. Цей заклад – одна з небагатьох на теренах сучасної території України художніх шкіл, що існували на початку ХХ століття. Очололював її відомий художник, популяризатор творчості Тараса Шевченка і один з перших ілюстраторів його поетичного доробку Вячеслав Розвадовський. До речі, з учнів цієї школи саме Михайло Дяченко в подальшому найбільш реалізувався як художник. З 1908 року відомо про перший твір Дяченкової Шевченкіани – картину на якийсь сюжет з твору Кобзаря. Її, подаровану Подільській «Просвіті», отримала переможниця конкурсу на краще українське жіноче вбрання на одному з «гулянь» [7]. До речі, світлицю «Просвіті» в Кам'янці-Подільському під час святкування Шевченківських роковин 1911 року прикрашав намальований Дяченком портрет поета, створений на основі фотозображення Шевченка (мал. 1), оригінал якого зберігався у приватній збірці Вячеслава Розвадовського. Цей портрет на святі було розміщено на фоні українських плахт і квіткових композицій, обрамлений подільськими рушниками. Поряд з ним містилася бандура. Таким чином, оформлення відповідного куточка перекликається з тогочасним оформленням портрета Шевченка в Тарасовій Світлиці Канева...

Навесні 1911 р. 6 живописних робіт молодого художника на українську тематику (серед них, «Катерина»), 162 малюнки з писанок, 29 скомпонованих з писанкового орнаменту узорів вишивок експонувалися в Кам'янець-

Мал. 1. Портрет Т. Шевченка роботи М. Дяченка в Подільській «Просвіті». Папір, друк. Кам'янець-Подільський, «Дністер», 1911

Мал. 2. Листівки з ілюстраціями М. Дяченка до творів Т. Шевченка. Папір, друк. Кам'янець-Подільський, 1911

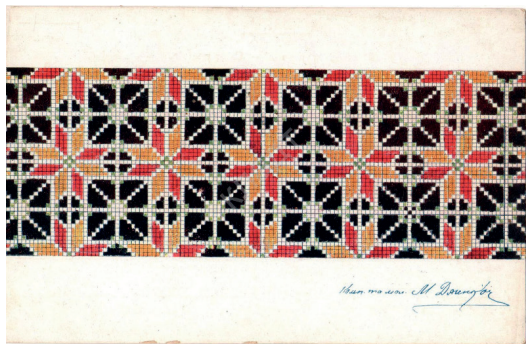
Мал. 3. Листівки з ілюстраціями М. Дяченка до «Дум на смерть Шевченка». Папір, друк. Кам'янець-Подільський, 1911

Подільському на виставці робіт місцевих художників. Дописувач київської газети «Рада», що підписався як А. Б. (цей криптонім використовував Андрій Ілліч Жук, котрий на той час мешкав у Львові і був активним дописувачем «Ради») всі роботи Дяченка охарактеризував як «надзвичайно цікаві, як з етнографічного так і з художнього боку», хоча «чогось особливого трудно було б сподіватися, взявши на увагу одірваність Кам'янця од культурних центрів, а також і те, що трохи не всі експоненти» малювали «лиш «в вільні од служби часи» [1, с. 3]. Майже одразу після цього б графічних творів – 4 ілюстрації до поезій Тараса Шевченка («Катерина поглядає – нема та нема...», «Катерина: прости мені, мій братику», «Сотник: то вусами страшеними», «Тополя: «Іди, доню!» – каже мати...») (мал. 2) та 2 – до «Дум на смерть Шевченка» («Ніч, як ворон», «Літа, квилить...») (мал. 3) – було видано листівками у Кам'янець-Подільських видавництвах «Дністер» і

Свято-Троїцького братства [15, с. 198-199] та київському «Час» (третина з вищезгаданих ескізів (10) вишивок, скомпонованих з писанкових орнаментів [15, с. 368-370, 386]. На звороті останніх містився напис: «Жертуйте на пам'ятник Т. Шевченкові у Києві!» (мал. 4).

Безсумнівно, дана діяльність була продовженням ініціатив Розвадовського. Справа в тому, що листівки з «мистецькими малюнками на теми з кобзаря Т. Шевченка» в школі Розвадовського почали готувати ще навесні 1908 року з метою витратити увесь прибуток від їхнього продажу на побудову пам'ятника поету. Спочатку планувалося, що їх видадуть за кордоном. На той час були готові ілюстрації до «Катерини», «Тополі» та «Назара Стодолі» [12, с. 13]. Але, внаслідок від'їзду Розвадовського з Кам'янця, справа з цим виданням затягнулася до 1911 року. Того ж року, в березневому номері журналу «Женское дело» (Москва), присвяченому роковинам Тараса Шевченка, було опубліковано чотири копії з ілюстрацій М. Дяченка до творів поета: «Катерини» й «Утопленої», «Відьми» та «Тополі» (мал. 5) [4, с. 1, 4, 5, 6].

Кость Широцький, колишній учень школи Розвадовського, що навчався раніше за Михайла Дяченка, згадав його 1911 року серед ілюстраторів творів Шевченка. Але він більше критикував ніж хвалив перших творців шевченкіани. Адже на той час, як він вважав, «справжнього творця, ко-

Мал. 4. Михайло Дяченко. Листівка «Мотиви українського орнаменту». Папір, друк. Київ, видавництво «Час», 1911

**Мал. 5. Ілюстрації М. Дяченка до творів Т. Шевченка.
Папір, друк. Журнал «Женское дело». Москва, 1911**

трий би зримими образами передав мислі Шевченка ще не було, і досі нема нікого, хто б потрапив живописати душу поета». «Ілюстратори не змогли ще проіннятися духом Шевченка й в ілюстраціях своїх нічого не змогли дати іншого, окрім тих же гарних убрань на дієвих особах і біленьких хаток, затінених «Каламовськими» деревами, які до речі сказати малював і сам Шевченко» [14, с. 2]. Але, звичайно, інакше і бути не могло, адже поступ ілюстративної шевченкіани на той час тільки починався, а молоді митці намагалися слідувати заданим самим поетом-художником канонам.

Останні відомі твори Дяченкової шевченкіани датуються періодом визвольних змагань українського народу 1917–1918 років. Зважаючи на підпис, який буквою «Е» відрізняється від притаманного художнику в 1911 році й ідентичний представлено в роботах 1917–1918 та 1926–1928 рр., саме цим часом можна датувати неопубліковану ілюстрацію Михайла Дяченка до поезії Т. Шевченка «До Основ'яненка» (мал. 6) (колекція Національного музею Тараса Шевченка). Відомо, що впродовж 1917–1918 рр. він активно працював над ілюструванням книг для видавництва «Криниця», «Книгозбірня», «Вернигора», «Дзвін». Але, за словами митця, «через смерть видавництва» «до десятка ілюстрованих книжок не побачили світа» [6; 9, арк. 39]. Очевидно, неопублікована ілюстрація готувалася до однієї з книжок, які мали бути видані в Києві за часів Української революції.

Тоді ж у Білій Церкві було видано й створений М. Дяченком літографічний портрет Тараса Шевченка («в кожусі і шапці») розміром 56x73 см, інформація про який зафіксована в каталозі виставки, котра відбулася в Національному музеї Львова на честь 80-ліття з часу видання першого «Кобзаря» [8, с. 20].

Останній задокументований автором даної статті факт популяризації спадщини Шевченка Михайлом Дяченком – публікація статті «Шевченко мистець – маляр» в одному з провідних часописів УСРР, «Шлях революції», 10 березня 1925 року [3]. Це був час повернення Михайла

Мал. 6. Михайло Дяченко. Ілюстрація до поезії Тараса Шевченка «До Основ'яненка». Колекція Національного музею Тараса Шевченка. Г-43. Папір, перо, туш, 265x205 мм

Михайловича до науково-творчої діяльності після понад 5-літнього застою. На той час він працював на вчительських посадах в м. Черкаси.

За іронією долі, людина, котра народилася неподалік від місця народження Тараса Шевченка та близько 20-ліття займалася популяризацією його творчого спадку і увіковіченням пам'яті, закінчила свій земний час у місті Орськ, де понад півтора роки перебував на засланні поет. Перебуваючи в евакуації з окупованої нацистськими військами Батьківщини, Дяченко з родиною бідував, адже «люди тут, як і самий край – непривітливі, суворі і нечулі. ... Тут страшенна дорожнеча. ... Ліків тут не достанеш. Не маємо ми тут багато чого необхідного» [10]. Результатом цього стала смерть М. М. Дяченка 6 травня 1943 року [11, арк. 8; 13]. Коли дружина з дітьми після звільнення Києва повернулася додому, виявилось, що їхня квартира спалена, «всі праці чоловіка, всі художні роботи його, виконувані роками, а також і дитячі усе загинуло» [11, арк. 8 зв.]. Нащадків Михайла Михайловича досі знайти не вдалося... Відомо лише, що його донька Оксана (1919 р. н.) продовжила батьківську справу – також працювала ілюстратором (принаймні упродовж середини 1940-х – початку 1970-х рр.), мешкаючи в Києві.

Таким чином, Михало Дяченко став одним із перших ілюстраторів поетичної спадщини Великого Кобзаря, був одним із діячів, котрі активно долучилися до увіковічення його пам'яті. Зокрема, він провадив збір коштів на його пам'ятник через публікацію спеціальних листівок, сам жертвував гроші на нього, створив принаймні два портрети поета-художника. Один – живописний, у 1910-х роках прикрашав світлицю Подільської «Просвіти», на заходах якої експонував роботи на шевченківську тематику. Інший – літографічний. Написав публіцистичну статтю про Тараса Шевченка, як художника. Незважаючи на це, постать Михайла Дяченка досі не була актуалізована шевченкознавцями. Цього року, коли виповнюється 140-ліття від дня його народження, варто виправити цю прикру ситуацію!

Список використаних джерел та літератури

1. А. Б. Виставка картин у Кам'янець-Подільському. Рада. № 118. 26.05.1911. С. 3.
2. Державний архів Черкаської області. Ф. 931. Оп. 1. Спр. 3306. Розворот 4.
3. Дяченко. Шевченко мистець – маляр. *Шлях революції*. № 27 від 10.03.1925. С. 4.
4. Женское дело (Москва). 1911. № 5 (1 марта).
5. Заява М. Дяченка до Всенародньої Бібліотеки України від 22 листопада 1929 року. Архів Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського. Оп. 1 л. Спр. 25. Арк. 32-35.

6. Заява М. Дяченка до Прилуцької Окрінспектури Наросвіти від 3 квітня 1927 року. Державний архів Чернігівської області. Ф. Р-5492. Оп. 1. Спр. 1223. Арк. 112.

7. З життя Подільської «Просвіти». *Рада*. № 202. 4.09.1908. С. 3.

8. Каталог Шевченківської вистави. З портретом батька Т. Шевченка. Львів: Національний музей у Львові, 1920. 23 с.

9. Лист М. Дяченка Ф. Ернсту від 14 червня 1927 р. Архів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського. Ф. 13-3. Арк. 39.

10. Лист Марії Дяченко до Павла Тичини. Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України. Ф. 464. Оп. 1. Спр. 6135. Арк. 6-7.

11. Лист Марії Дяченко до Павла Тичини 16 вересня 1945 року. Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України. Ф. 464. Оп. 1. Спр. 6135. Арк. 8.

12. Нове українське видавництво. *Рідний край*. Ч. II. 23.03.1908. С. 13.

13. Справка Отдела записи актов гражданского состояния города Орска Оренбургской области №3453 от 19.06.2021. Приватний архів Анатолія Щербаня.

14. Широцький К. Ілюстратори Т. Шевченка. *Рада*. №147. 01.07.1911. С. 2.

15. Яцюк В. Шевченківська листівка як пам'ятка історії та культури, 1890-1940. К. : Криниця, 2004. 486 с. (Не забудьте пом'янути ...).

Anatoly Shcherban. MYKHAYLO MYKHAYLOVICH DYACHENKO'S SHEVCHENKIANA

The biography of M. M. Dyachenko (1882-1943), portraits of T. G. Shevchenko created by him and illustrations to poetic works are characterized. Attention was paid to the motives that led to admiration for Shevchenkiana, activities to popularize the creative heritage and perpetuate the memory of Great Kobzar.

Keywords: *M. M. Dyachenko, Kamianets-Podilskyi, T. G. Shevchenko, illustrations, portraits*